

BOGNÁR KATALIN

Az első világháború és a harmadik dimenzió

A Magyar Nemzeti Múzeum, közösen Felvinczi Sándor magángyűjtővel, és az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával *Nézőpontok. Térhatású fényképek a Nagy Háborúból* címmel időszaki kiállítást mutatott be 2014. december 19. és 2015. február 15. között. A kiállításon háromdimenziós fényképek láthatók: a fotók – ha egy piros-kék „szemüvegen” keresztül nézzük őket – térhatásúvá válnak, a magasság és a szélesség két dimenziója mellett a mélység harmadik dimenziójával gazdagodnak. Mindegyik felvétel az első világháborúhoz kapcsolódik, s mindegyiknek az eredetije egy sztereofénykép. Ez a különleges fotográfia fajta valójában két, egymástól kissé eltérő képből áll, amelyeket az emberi szem állásának megfelelően két különböző szögből vettek fel ugyanarról a tárgyról. A képpár egy speciális szerkezetben, a sztereoszkópban szemlélve egyetlen térhatású képpé olvad össze a néző tudatában. A négy gyűjteményből (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Felvinczi Sándor magángyűjteménye, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívuma, Stróbl Alajos Emlékhely Alapítvány) válogatott sztereoképek tehát a digitális képfeldolgozás és az úgynevezett anaglif-eljárás segítségével, sztereonéző készülék nélkül, az említett piros-kék „szemüveg” segítségével válnak háromdimenzióssá.

A sztereofényképezés a fotográfia kezdeteitől jelen volt a kép-készítési technikák között, s 1914-ig két népszerűségi csúcson is túljutott. A 19–20. század fordulóján számos cég – például

az amerikai Underwood & Underwood (1882–1923), a Keystone View Company (1892–1970), a német Neue Photographische Gesellschaft (1894–1922) – gyártotta soha nem látott mennyiségben és értékesítette világszerte a legkülönbözőbb témájú sztereofényképeket. A Nagy Háború hadszíntereiről, eseményeiről beszámoló plasztikus képek is nagy érdeklődésre tarthattak számot. Erre alapozva a német, brit és amerikai cégek világháborús sztereofénykép-sorozatokot állítottak össze és árusítottak a képi információkra éhes nagyközönségnek. A *Nézőpontok* kiállításon látható képeket a német Neue Photographische Gesellschaft (NPG) száz képet tartalmazó *Világháború 1914–16.* sorozatából, az amerikai Keystone View Company 1923-ban kiadott háromszáz darabos sorozatából, valamint privát fényképezők nem közlésre szánt, szabadabb témaválasztású sztereofelvételeiből válogattuk.

Az NPG és a Keystone képei számos magyarországi és külföldi köz- és magángyűjteményben fennmaradtak, s egy részük talán nem ismeretlen a nagyközönség számára. Kiállításunk azonban több szempontból is újdonságot hoz. Egyrészt az antant és a központi hatalmak propagandáját megtestesítő összeállítások egymás melletti bemutatása lehetőséget ad a háborúban szembenálló felek és törekvéseik összehasonlítására. Másrészt az egyes képek korabeli felhasználási módjainak felvillantása lehetőséget ad arra, hogy bepillantassunk a háborús propaganda-fényképek készítésének és felhasználásának történetébe.

Az NPG összesen hat német nyelvű sztereofénykép-sorozatot adott ki, elsősorban a németországi és az osztrák közönségnek. A magyarországi vevők számára készült a száz képet tartalmazó, magyar feliratokkal ellátott *Világháború 1914–16.* válogatás, amelybe a német témájú felvételek mellett igyekeztek minél több osztrák–magyar vonatkozású képet bevonni. A háború osztrák és magyar vonatkozásainak bemutatásához az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének Sajtóhadiszállásától, illetve annak fényképészeitől szereztek felvételeket.

A sztereofényképek készítésére, sokszorosítására és terjesztésére szakosodott amerikai Keystone View Company 1915 és

1932 között nyolc világháborús sorozatot adott ki. A sorozatok a Szövetséges és Társult Hatalmak (antant) vizuális propagandáját testesítik meg, az 1918 után kiadott összeállítások pedig a győztesek nézőpontjából mutatják be és értelmezik a világháború eseményeit. A cég vásárolt sztereoképeket brit és francia propagandaszervezetektől és sztereofénykép-forgalmazóktól, sőt 1916-ban, amikor az Amerikai Egyesült Államok még nem volt hadviselő fél, a német Neue Photographische Gesellschafttól is.

Az NPG és a Keystone sztereofényképei lehetőséget kínálnak a háborús propagandagépezetek képi eszközeinek, a szembenálló hadseregek felszereltségének, technikai színvonalának, életkörülményeinek összehasonlítására. A sorozatok tartalmaznak olyan felvételeket, amelyek a saját oldal katonáinak felkészültségét és sikereit hivatottak bizonyítani – pusztító hatású fegyvereikről, a lövészárkok életéről, a csatákban megszerzett zsákmányról és az ellenséges hadifoglyokról stb. A katonák élelmezésének és a sebesültek ellátásának képei szintén ezt a célt szolgálták. Beállított jelenetekre is bukkanhatunk a válogatásokban – a megkomponált fényképek magabiztosságot, erőfőlényt sugárzó üzenete a propagandaanyagok gyakran használt eszköze volt.

Míg az NPG képei az 1914–1916 közötti időszakban készültek, a háború után kiadott Keystone-sztereofényképek a világháború teljes időtartamát felölelik (sőt, néhány háború előtti és utáni felvétel is bekerült a válogatásokba). A német sorozat a pontosan azonosított képek között csak győztes csatákhoz kapcsolódó jeleneteket mutat be, és a halált csak az orosz katonákkal összefüggésben jeleníti meg. Ezzel ellentétben az amerikai cég – mivel a végső győztes nézőpontjából értelmezte az eseményeket – képeivel és szövegeivel utalhatott a szövetséges csapatok háború alatti vereségeire, és felhasználhatta az antant harctéren maradt halott katonáinak képeit is. Az NPG összeállításában csak egy-egy rövid, egyszómondatos képaláírás adott lehetőséget a megörökített jelenet azonosítására és a háború támoogatására buzdító üzenet közvetítésére, a Keystone-sorozatok esetében viszont a képek hátoldalán tíz-tizenkét mondat szolgáltatta a hazafias propaganda céljait, amelynek legfontosabb ele-

mei a német hadsereg erejének, kegyetlenségének hangsúlyozása mellett a brit, francia, amerikai katonák bátorságának, kitartásának kiemelése.

Sem az NPG, sem a Keystone képein, kartonjain nem jelölték meg a készítő nevét, és a képeket sokszor csak általánosságban határozták meg, a készítés helyének és idejének feltüntetése nélkül. A *Világháború 1914–16.* sorozat több képe azonban 1914–1915 folyamán megjelent magyar és osztrák képes hetilapokban. (Természetesen csak a jobb- vagy a bal oldali kép.) A fotográfia első publikációjának időpontja leszűkíti azt az időkeretet, amelyen belül a felvétel készülhetett. Az újságok által közölt képaláírásokat a katonai cenzúra és a propaganda szempontjai is formálták, így a képek mellett közölt leírások nem tekinthetők tényeknek, sokkal inkább valószínűsíthető adatoknak, illetve jelzik a kép felhasználásának állomásait.

A hetilapok segítségével több esetben fényt deríthetünk a kép készítőjének személyére vagy a képet forgalmazó ügynökség nevére. A *Vasárnapi Újság*ban megjelent információk alapján a német kiadású *Világháború 1914–16* sorozat hét sztereofelvételét Jelfy Gyula (1863–1945) fotóriporter készítette, az osztrák *Das interessante Blatt* képközlései alapján pedig három, térhatású képet Josef Perscheid osztrák fotóriporter állított elő. Mindkét férfi a Monarchia hadseregének sajtóhadiszállásán dolgozott fényképész-haditudósítóként. A *Nézőpontok* kiállítás elsőként mutatja be az NPG sztereofénykép-sorozatok Jelfy Gyulához köthető magyar vonatkozásait.

A különleges vizuális élményt nyújtó kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum után több vidéki helyszínre (Zalaegerszeg, Kaposvár, Szentés, Nagyatád, Miskolc) is ellátogat 2015–2016 folyamán.



„Pantoskop” fantázianeve, papírképekhez készített sztereoszkóp, 1910-es évek
25×20,5×10,5 cm. Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye



A zsákmány osztályozása a limanovai csatamezőn

Neue Photographische Gesellschaft. 9×18 cm. Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye

A csata az osztrák-magyar hadsereg és az orosz hadsereg között zajlott le 1914. december 2. és 12. között a Krakkótól negyven kilométerre délkeletre fekvő Limanova városa mellett. Az orosz hadsereg vereséget szenvedett, és visszavonulásra kényszerült.



Francia katonák válogatják a visszavonuló német csapatok által hátrahagyott felszerelést

Soupier, Franciaország, 1918. Keystone View Company. 9×18 cm.
Felvinczi Sándor gyűjteménye



Világháború 1914-16. 22. sz. Törzstisztek egy elöntött falu utcáján a Román határ közelében.

Törzstisztek egy elöntött falu utcáján a Román határ közelében

Neue Photographische Gesellschaft. 9×18 cm. Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye

A *Vasárnapi Ujság* az 1915. május 9-i számában a 301. oldalon közölte a képet, ezzel a kísérő szöveggel: „Egy hóolvadástól elöntött bukovinai község utcája.” A lap megnevezi a kép készítőjét is: „Jelfy Gyula, a harctérre kiküldött munkatársunk fölvételei.” A kép 1915. május 23-án újra megjelent az osztrák *Wiener Bilder* című képes hetilapban a 7. oldalon, a következő képaláírással: „Harcok Kelet-Galiciában: Törzstisztek haladnak át egy elöntött falun Ottynia mellett.” A kép származási helyére a „Welt-Preß-Photo-Comp.” megjelölés utal. A név egy 1912-ben Bécsben alapított fotóügynökséget takar, amely a képet vagy a Sajtóhadiszállástól szerezte be, vagy annak engedélyével közvetlenül Jelfytől, vagy a *Vasárnapi Ujságtól*. A cég tulajdonosa ekkor Josef Perscheid volt, aki személyesen is ismerte Jelfyt. Harmadikként egy magyarországi képes hetilap, a *Tolnai Világlapja* jelentette meg a felvételt 1915. július elsején. Ebben az újságban már semmi nem utal a készítőre, viszont az itt megjelent képaláírás szolgáltatja a felvétel helyszínéről a leghosszabb leírást. „A délkelet-galíciai harcokból. A Dnyeszter áradása nagyon megnehezítette Kelet-Galiciában a harcokat. Az árvíz nagy területen sok községet elöntött, és az áradásnak számos emberáldozata is volt. Képünkön vezérkari tisztjeink haladnak keresztül egy vízben álló falun Ottynia mellett.”



„Kutatás a romok között, valahol Franciaországban”

Keystone View Company. 9×18 cm. Felvinczi Sándor gyűjteménye

A jelenet az eredeti kép hátoldalán lévő szöveg alapján halottakat és még menthető értékeket kereső katonákat ábrázol „valahol Franciaországban”. A németek kegyetlen pusztításait és az amerikaiak újjáépítésben való részvételét hangsúlyozó Keystone-szöveg azt sugallja, hogy a felvétel 1917-ben készült, miután a brit hadsereg elől visszavonuló német csapatok romba döntöttek számos, útjukba eső települést. A drámai hangulatú és szinte festői jelenetet közölte a *Le Miroir* című francia képes hetilap az 1916. augusztus 6-i szám 8–9. oldalán, méghozzá kétoldalas illusztrációként. Itt a képaláírás szomjukat oltó katonák csoportjaként értelmezi a felvételt. A kép, amelyen természetesen a romok és a pusztítás látványa döbbeneti meg elsősorban a nézőt, „Vízhordás a támadás után” címmel került bele a *Documents de la Section Photographique de l'Armée Française* 2. albumába. A francia propagandaszervezet archiválási céllal készült összeállításában a képszöveg megadja a készítés helyét és idejét: „Moulin de Fargny (Somme), 1916.” A két forrás alapján feltételezhetjük, hogy a felvétel az 1916. július 1. és november 18. között zajló somme-i csata idején készült. A szétlőtt fargny-i malom romjai a háború pusztításainak képeslapokon is megjelenő szimbólumává vált.

Rokkant katona múltábal. →

Fotó: fortepan.hu. Eredeti: MNL Veszprám Megyei Levéltára/Klauszer.